DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18143448

CHO‘LPONNING “KECHA VA KUNDUZ” ROMANIDA MILLIY UYG‘ONISH, SHAXS DRAMASI VA JAMIYAT INQIROZI TALQINI

Boydullayeva Dilafruz Xabibullo qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Filologiya fakulteti 1-bosqich talabasi

E- mail: tulishovag@gmail.com

ANNOTATSIYA:

Maqolada Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” romani o‘zbek adabiy tafakkuri taraqqiyotidagi muhim bosqich sifatida tahlil qilinadi. Unda asarning g‘oyaviy-badiiy konsepsiyasi, “kecha” va “kunduz” metaforalarining ramziy-semantik talqini, shaxs dramasi va jamiyat inqirozi o‘rtasidagi ichki bog‘liqlik ilmiy nuqtayi nazardan sharhlanadi. Roman qahramonlari – Zebi, Razzoqso‘fi, Qurbonbibi obrazlari orqali milliy uyg‘onish, ma’naviy izlanish, ayolning ijtimoiy mavqei, shaxs erkinligi va ijtimoiy bosim ziddiyatlari badiiy-falsafiy tahlil qilinadi. Shuningdek, asarda mustamlaka davri ruhiyati, ma’rifatparvarlik g‘oyalari va millatning o‘zligini anglash jarayoni psixologik tasvir vositasida ochib berilgani ko‘rsatiladi. Maqola Cho‘lpon romanining o‘zbek romanchiligini psixologik realizm, ramziy ifoda va falsafiy mazmun jihatdan yangi bosqichga olib chiqqan asar sifatida ilmiy asosda yoritadi.

Kalit so‘zlar: *Cho‘lpon, “Kecha va Kunduz”, milliy uyg‘onish, psixologik realizm, shaxs dramasi, ma’rifatparvarlik, ayol obrazi, ramziy metafora, jamiyat inqirozi, mustamlakachilik, badiiy tafakkur, epik-falsafiy talqin.*

INTERPRETATION OF NATIONAL AWAKENING, PERSONAL DRAMA, AND SOCIAL CRISIS IN CHO‘LPON’S NOVEL “NIGHT AND DAY”

ABSTRACT

The article examines Cho‘lpon’s novel “Night and Day” *as an important milestone in the development of Uzbek literary thought. It analyzes the ideological and artistic concept of the work, the symbolic–semantic interpretation of the “night” and*

"day" metaphors, as well as the interrelation between personal drama and social crisis from a scholarly perspective. Through the images of Zebi and Razzoqso'fi, Qurbonbibi the article explores themes such as national awakening, spiritual search, the social status of women, personal freedom, and the contradictions between individual aspirations and societal constraints. In addition, the study highlights how the novel reflects the psychological atmosphere of the colonial period, the ideas of enlightenment, and the process of national self-awareness through deep psychological depiction. The article argues that Cho'lpon's novel elevated Uzbek novelistic prose to a new level in terms of psychological realism, symbolic expression, and philosophical depth.

Key words: *Cho'lpon;* Night and Day*; national awakening; psychological realism; personal drama; enlightenment ideology; female character; symbolic metaphor; social crisis; colonial period; literary consciousness; epic-philosophical interpretation.*

KIRISH

XX asr boshlarida o'zbek adabiyoti taraqqiyotida Cho'lpon ijodi alohida bosqich sifatida namoyon bo'ladi. Uning **"Kecha va Kunduz"** romani nafaqat badiiy asar, balki o'z zamonining murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlari, milliy o'zlik uyg'onishi va shaxsiy ruhiy iztiroblarning falsafiy talqinidir. Mazkur roman o'zbek realizmi va modern badiiy tafakkurining uyg'unlashuv nuqtasi sifatida qadrlanadi. Ushbu maqolada romanning g'oyaviy-badiiy konsepsiyasi, obrazlar tizimi, tarixiy-falsafiy qatlamlar hamda milliy uyg'onish ruhining badiiy talqini tahlil qilinadi. Adabiyot insonning ruhiy olamini, ma'naviyatini shakllanishida beqiyos ahamiyatga ega. Cho'lpon ta'biri bilan aytganda "Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan, majruh, yarador ko'ngilga ruh bermak uchun faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydigan, o'tkir yurak kirlarini artib tozalaydigan buloq suvi bo'lg'onlikdan bizga g'oyat kerakdir"[1]. Adabiyot mudroq qalblarni hushyorlik suvi bilan sug'orib, hayot ilmini uqmoqlikka ko'maklashadi. Tarixdagi insonlar, shoir, yozuvchi, sarkardalarning ichki his-tuyg'ularini, Vatan uchun kurashishini, or-nomus, mehr-shafqat, adolat barchasini adabiyot aniq faktli qilib yoritib beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Abdulhamid Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani. Cho‘lponning asarlarida Turkiston muhiti akslanib turadi. Bu asarda jadidchilik harakatlari beqiyos. Romanning nomi asarning yetakchi g‘oyaviy metaforasini belgilaydi: “Kecha” – jaholat, ijtimoiy zulm, qadriyatlarning inqirozi, mustamlaka bosimi, “Kunduz” – uyg‘onish, ma’rifat, yangi tafakkur, ozodlik sari intilish. Cho‘lpon ushbu metaforani faqat vaqt tushunchasi sifatida emas, balki jamiyat ruhiy holatining ramziy ifodasi sifatida talqin etadi. Kecha va kunduz qarama-qarshiligi orqali muallif: eski feodal dunyo bilan yangi ma’rifatparvar qarashlar, shaxs erkinligi bilan ijtimoiy to‘sqinliklar, millatning inqirozi bilan uyg‘onish umidi o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. U o‘zining g‘oyaviy qarashlari ostida xalqni, millatni hushyorlikka, ilm olishga, xalq uyg‘onishiga, o‘zligini bilish, tanishga chorlaydi, undaydi. “Kecha va kunduz” romani 1934-yilda yozilgan. Obrazlar tizimi va shaxs dramasi roman markazida inson ruhiyati, uning ichki kurashi turadi. Qahramonlar oddiy xarakter emas – ijtimoiy tip va ma’naviy dunyoning badiiy modeli sifatida yaratilgan.

U orqali Cho‘lpon “intellektual qahramon” modelini yaratadi – jamiyatni isloh qilishni istagan, ammo mavjud tuzum bilan to‘qnash kelgan ziyoli timsoli. Zebi obrazi (ayolning ichki erkinlik dramasi) Zebi romanda: an’anaviy muhit bosimi, shaxsiy baxt orzusi,ruhiy iztirob va kurash o‘rtasida qolgan ayol sifatida tasvirlanadi. Cho‘lpon ayol obrazini passiv timsol sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy muhit qurboni va shu bilan birga izlanayotgan shaxs sifatida beradi. Bu o‘zbek adabiyotida ayol ruhiyati tasvirining yangicha bosqichidir**. “**Asardagi asosiy ijobiy qahramonlardan biri bo‘lgan go‘zal va xushovoz, sodda va huquqsiz Zebi timsoli fikrimizni dalillaydi. Muallif Zebi taqdirida, Razzoq so‘fi va Qurbonbibi taqdirida butun bir xalqning davrga xos fojeali hayotini yaqqol ko‘rsatib beradi”[2]. Jamiyat inqirozi va tarixiy-falsafiy qatlam: Roman voqealari fonida quyidagi masalalar keng yoritiladi: mustamlakachilikning ma’naviy oqibatlari, eski ijtimoiy tuzumning yemirilishi, ma’rifatparvarlik g‘oyalari kurashi, milliy o‘zlikning uyg‘onish jarayoni. Cho‘lpon jamiyatdagi muammolarni tashqi hodisa sifatida emas, balki inson ongi va ruhiyati orqali badiiylashtiradi. Shu

bois roman: tarixiy hujjat emas, balki epik-falsafiy badiiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Turkistonda bo‘layotgan siyosiy va oilaviy jarayonlar haqida so‘z ketgan. O‘sha davrdagi vaziyatlarda erkaklar o‘z ayollarini hurmat qilishi va or-nomus yuzasidan katta qizining ismini aytib chaqirishi va o‘sha paytda uyat, andishaning kuchliligi ko‘p narsalarni cheklab qo‘yadi. Xalqning soddaligini, biroz qo‘rqoqligini va eng asosiysi ilmsizligini ko‘ramiz. O‘sha davrda insonlar dinni yaxshi bilishmagan. Dindan biroz xabari bor insonlar esa Islomni niqob qilib olishgan va dinda, aslida shunday bo‘ladi deb, o‘zlarining foydasiga hukm qilishgan. Buning misolida Razzoq so‘fini olaylik. U dindor, namozxon eshon bilan birga yuradi va yana aytib o‘tishimiz kerak o‘sha davrda endi urush boshlanish, urush bo‘layotgan davrlar bo‘lgan. Shu bois ishsizlar ko‘p, ocharchilik, taqchilik payt bo‘lgan. Razzoq so‘fi eshonning qo‘liga qarab qolgani uchun eshon uning oilasini boqqani uchun uning gapidan chiqmasligi, ikkinchidan, u “eshon” ligi, dindorligi uchun uning aytgani aytgan degani degan bo‘lardi. Razzoq so‘fi shu eshonning birgina so‘zi bilan jonday aziz bolasini cholga turmushga beradi. Razzoq so‘fi qattiqqo‘l, mehirsiz, sodda, ilimsiz, dinni niqob qilgan inson. O‘sha davrda chol yosh qiz o‘n to‘rt yoshli qizga uylanishi bu oddiy hol bo‘lgan. Buni xotinlari reja qilib uyushtirib, oxirida o‘rtancha, Poshshoxon mingboshi bilan Zebini ko‘rolmay, rashk kuchayib, zahar tayyorlab adashib mingboshi ichib o‘ladi. Bu yerda Zebining soddaligi, hali yosh qiz ekanligini, ko‘chaga chiqmaganligini ko‘ramiz. Sud zalida u o‘ylaydi “Men hozir suddan chiqsam qanday uyimga boraman, uyimni qanaqa qilib topib boraman”, – deydi. Mingboshining o‘limini deyarli u his qilgani ham yo‘q. O‘zining qamoqqa tushishini aytmasa ham bo‘ladi. Zahardan katta bir amaldor shunchaki o‘lib ketishi xuddu oddiy holdek qaraladi. Insonning qadr-qimmati qanchalik past ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Mingboshi o‘lib, Zebi va Saltanat uchun uchun qafasning eshigi ochiladi. Ammo Zebi yetti yilga Sibrga surgun qilinadi. Qurvonbibi o‘sha davr, vaziyatning qurboni bo‘ladi. Miryqubni bejiz “Miryoqub epaqa” deyishmagan. Unga mingboshi butkul hatto o‘ziga bo‘lgan ishonchidan ham ko‘proq ishonadi. U qilgan ishlar har doim yechimini topadi, muamoni har doim hal qiladi. U jadidlarni yomon ko‘rar edi. Asar oxiri u jadid bilan uchrashib qoladi va aslida

jadid kim ekanligini, ular nimalar qilishini bilib, taniganidan keyin u ma’nan uyg‘onadi, uni jadid aqlan va qalban uyg‘otadi. Asar shu paytdagi urush, nizolar, xotinbozliklar, ilmsizlik haddan tashqari uyatning kuchliligini Abdulhamid Cho‘lpon yaqqol tasvirlab beradi. Bu asar o‘qilayotganda inson asar ichida yashaydi. Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romani ham deyarli shu zamonda yozilgan va bu zulm, bilimsizlik, urushlarni “qora va kir kunlar” deb ta’riflaydi. “Kecha va kunduz” romanining faqat “Kecha”si bor. “Kunduz”i yo‘q. Agar “Kunduz”ida balki Miryoqub bosh qahramon bo‘lar. U jadid bo‘lar, xalqni uyg‘otishga harakat qilar. Poetika va badiiy uslub xususiyatlari: Asarda quyidagi badiiy unsurlar ustuvor: ichki monolog va psixologik tahlil, ramziy obrazlar, ijtimoiy-falsafiy subtekst, lirizmdan epik tasvirga o‘tish. Cho‘lpon tilida: nozik ruhiy holatlarni yorituvchi liriklik, keskin ijtimoiy baho, dramatik intonatsiya o‘zaro uyg‘unlashadi. Bu roman o‘zbek romanchiligini**:** psixologik chuqurlik**,** zamonaviy kompozitsion yechim**,** shaxsiy ruhiy dramatizm bosqichiga olib chiqqan asarlardan biri hisoblanadi.

XULOSA

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani o‘zbek jamiyatining mustamlaka davridagi og‘ir ijtimoiy ahvolini, xalqning zulm va jaholat ostidagi hayotini chuqur aks ettiradi. Asarda “Kecha” timsolida – zulm, adolatsizlik, johillik va erksizlik. “Kunduz” timsolida esa ozodlik, ma’rifat va uyg‘onish g‘oyasi ifodalanadi. “Kecha va Kunduz” – o‘zbek adabiyotidagi milliy uyg‘onish ruhini, shaxs erkinligi masalasini va jamiyat inqirozini chuqur falsafiy-badiiy talqin qilgan yirik epik asardir. Roman: shaxs dramasi orqali jamiyat fojiasini, “kecha” va “kunduz” metaforasi orqali tarixiy burilishni, ma’rifat va jaholat kurashi orqali milliy ong uyg‘onishini yangi badiiy darajada namoyon etadi. Cho‘lpon asari bugun ham: ma’naviy o‘zlik, erkinlik g‘oyasi, millat kelajagi haqidagi fikrlar uchun ahamiyatli badiiy-falsafiy manba bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. T: Sharq, 2000.
2. „ABDULHAMID CHO‘LPONNING “KECHA VA KUNDUZ” ROMANIDAGI IJTIMOIY-INSONIY MUNOSABATLAR LISONIY TAHLIL OBEKTI SIFATIDA“ (o‘zbek). *samxorfil*. 2023-yil 6-aprelda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 7-aprel 2023-yil.
3. Qosimov B. Cho‘lpon: hayoti va ijodi. – Toshkent: Sharq, 1994.
4. Sharipov M. O‘zbek romanchiligi taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2001.
5. Yoqubov O. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
6. Zohidov R. *Milliy uyg‘onish davri adabiy jarayoni*. – Toshkent: Fan, 1999.
7. Karimov N. *O‘zbek modernizmi va badiiy tafakkur*.–Toshkent: Akademnashr, 2015.
8. Mirvaliyev, S. “Cho‘lpon ijodida shaxs dramasi va ruhiy izlanish”. – *Til va adabiyot ta’limi*, №4, 2020, 72–78-b.
9. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kecha_va_kunduz